

Arne Lystad

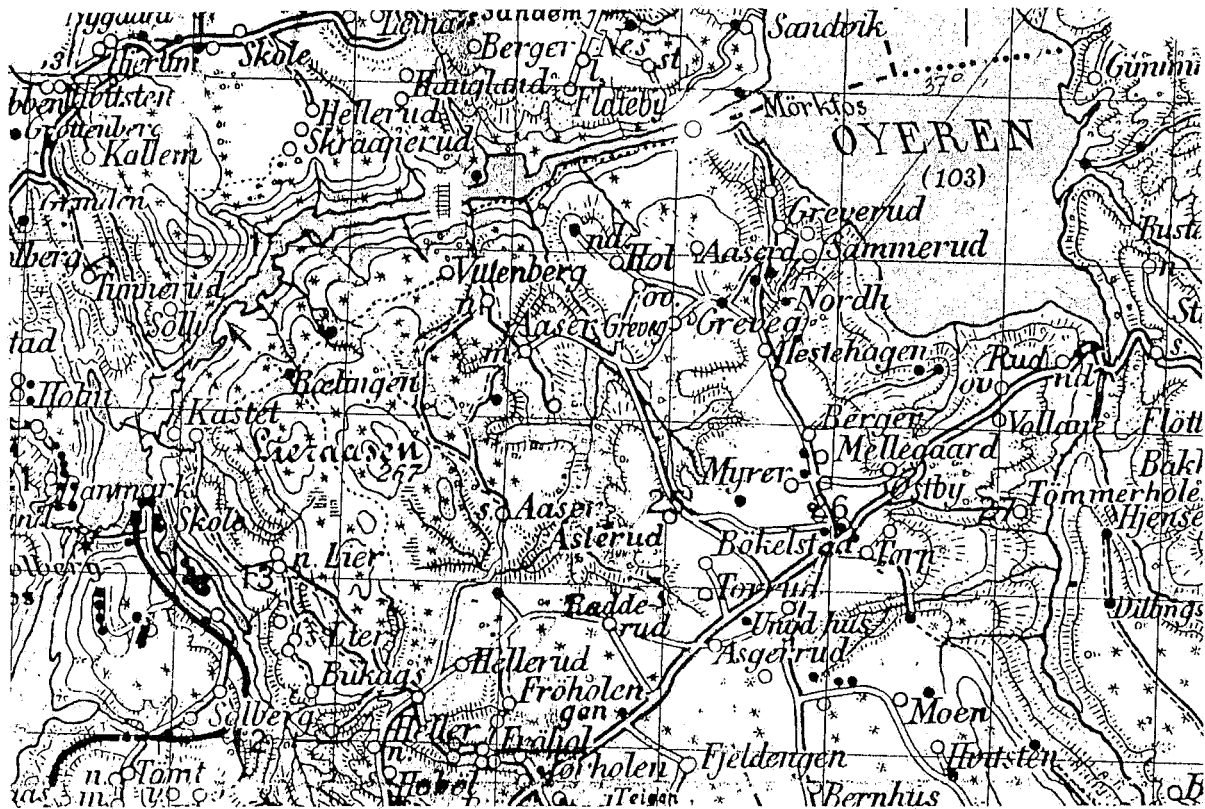
Området mellom

Lierevja og Smalelva

En liten orientering på Skogdagen 30-7-2004

Slik var kanskje en vanlig dag for de første askiminger et sted ved Glomma for omlag 7000 år siden. Vi vet fra mange funn at de var der, på boplasser mellom Vammeli og Øyeren.

Kopi av et gammelt udateret kart

- ✕ Overfartssted
- Antatt vadested (Cristian Fredriks brev i 1814 til oberst von Hegermann)
- ▤ Bru (Wittenbergbrua)
- ← Sandholmen

«Eid» var det gamle navn på Askim. Eid betyr «et sted hvor båtene trekkes over land, for eks. forbi en eller flere fosser i en ellers farbar elv». Det betyr at området Eid må ha vært noe større enn det nåværende Askim, det må ha strukket seg så langt mot øst at båttrekket fra Lekumområdet til Øyeren lå innenfor området. Tosebygdla lå altså i Eid, men første ledd i bygdenavnet Eidsberg: «eid», betyr at også en del av Eidsberg lå i Eid. Sannsynligvis den del av bygda som lå vest for båttrekket, men det kan også bety en større del av Eidsberg.

Av et kart som viser Askim og deler av Trøgstad og Eidsberg kan man kanskje få inntrykket at området mellom Lierveja og Smalelva var en for seg selv liggende avkrok i et større og mer sentralt område, men slik var det ikke. Glommatraseen var en av de viktigste ferdselsårene innover i landet i gammel tid, –den tids E18, og den passerte gjennom Tosebygdla. Over land, fra Lekumområdet til Øyeren, ble trukket båter, sannsynligvis i samme traseen som handelsfolk, og senere pilegrimer, fulgte på sin ferd inn og ut av landet. Området lå ikke utenfor trafikk og «folkeskikk», innbyggerne i området var nok godt orientert om hva som forgikk, ikke bare her i landet, men også i det store utland.

I området er gjort funn fra både steinalder og jernalder, og vi har gårdsnavn som forteller om tidlig gårdsdannelse. For eks. Åser, Heller, Lier, Hoel, Berger og Moen, alle naturnavn som antas å være de eldste gårdsnavn, kanskje fra 4-5000 å tilbake. Yngre navn som Heiestad og Rullestad forteller om oppstyking av de gamle gårder i vikingtid, oppdeling og nyridding som fortsatte utover i middelalderen med -rud gårder i deler av området.

Tosebygdla var trolig også senter for gudedyrkelsen i et større område i hedensk tid. Det er antatt at oldtidskultstedene lenger syd, Ulltvedt og Elgetun, en gang ble erstattet med et hov i Tosebygdla, helliget bøndenes gud Tor. Vi må anta at hele det område som ligger innefor kartutsnittet da ble knyttet til Tors-hovet.

At området også i senere tid var interessant og attraktivt får vi bekreftet av at det på begge Åsergårdene og på Heller og Lier i sin tid var eiere med adelig avstamning.

Glomma

Det er naturlig i en orientering om området mellom Lierevja og Smalelva å begynne med Glomma, elva som på mange måter har hatt stor betydning for området, ikke minst som grunnlag for arbeidsplasser.

Glomma i dag og tidligere tiders Glomma er i størrelse to vidt forskjellige elver. I min barndom ferierte jeg mye på Skipperud i Sketve hvor min oldefar på Kjos var født og vokst opp. Nedenfor gården lå Skipperudmoa, i utseende og utstrekning lik Lysakermoa litt ovenfor. Om sommeren lekte vi på moa, sammen med gårdens kuer som gikk der på beite. Det hendte det var så liten vannføring i elva at det gikk vann bare i «Renna», og jeg husker vi i blant så folk rodde i Renna. Dette bekreftes av Arnst Svartedahl, en eldre mann som har hatt all sin arbeidsdag på elva, som også kunne fortelle, at gamle folk hadde fortalt at det noen ganger var så lite vann i Renna at de så bare hatten på de som rodde der.

En så liten vannføring i elva blir benektet av enkelte, men den ble for mange år siden bekreftet av Helge Rustad på Rustad ved Fossumbrua i Askim, og Helge Skjolden på Vringen i Spydeberg. De har begge fortalt at det før oppdemmingene i blant var så lite vann i elva at de på steiner på elvebunnen gikk over elva, Skjolden fra Spydeberg til Askim, og Rustad fra Askim til Spydeberg. Lenger ned i elva, i Trosvik/Riuk området har gamle folk fortalt at før utbyggingen av Vamma, og ved liten vannføring, kunne man på steiner på elvebunnen gå over i strykene der kraftstasjonene ligger nå. Dette bekreftes kanskje av et gammelt militærkart som viser en vei fra Langnes og ned til elvebredden, nedenfor brua.

En eldre skjetving fortalte meg for noen år siden, kort før han døde, at gamle folk i Grønsundområdet hadde fortalt i deres barndom var det i blant var mulig å ta seg over elva til Eidsbergsiden uten bå. Det var i «Gåseva», som stedet heter i sagnet om Jutulen som bar stein fra Skiptvet til byggingen av Eidsberg kirke. Sannsynligvis var elvebunnen akkurat der høy.

At elvebunnen noen steder ligger høyt bekreftes av at mellom Valdisholm og Sketve måtte man i sin tid sprengne den ned fordi tømmeret la seg på ved liten vannføring. Dette er interessant fordi det på Sketvesiden av elven lå en liten plass som het Blokkhuset, som betyr yttre forsvarsverk. Kan det være en tradisjon om et forsvarsverk som ligger til grunn for navnet, et forsvarsverk på Sketvesiden fordi det ved liten vannføring var mulig å angripe borgen til fots over elvebunnen? Det er ikke kjent noen stor steinblokk i området som kan ha gitt navn til plassen.

Under striden i Askim/Trøgstad-området i 1814 skriver Christian Fredrik i en ordre til oberst von Hegermann at han måtte passe på ved Mørkfoss slik at ikke de svenske soldatene tok seg over elve ved vadestedet han har fått oppgitt var der. « ... en Overgang som ej allene kan passeres med Baade, men som endog til visse Tider skal kunne gjennomvades.

Wilse nevner også at elva i blant var lita: *bredden av Glomma er uliige her overalt, fra 20 til 500 alen*. Han sier også at elven var på det smaleste i februar, og at differansen på høyeste og laveste vannstand er 7 alen. (Han mener sannsynligvis bredden på strekningen mellom Askim og Spydeberg.)

Gårder og gårdsdannelse

Det er ofte vanskelig å aldersbestemme de eldste gårdene, i blant umulig. Navneforskerne har imidlertid kommet fram til noen holdepunkter som kan hjelpe i tvilstilfeller. For eks. heter det at de eldste gårdene vanligvis har naturnavn, som for eks. Ås, Åser, Haug, Berg, Hol, Strand, Skog. *-vin* gårdene, bl.a. Gudim, Ilen, Skjolden, er også gamle. De plasseres vanligvis i de to første århundrene e. Kr. *-by* gårdene hører også hjemme i tiden for den første gårdsdannelsen, for eks. By, Østby og Vestby. *-heim* gårdene, som for eks. Askheimr (Askim) hører hjemme i folkevandringstid, 400-600 e.Kr., og senere kommer *-tvet* og *-seter* gårdene, visstnok i vikingtid da vi også får vi *-stad* gårdene, Lystad, Ingstad, Bjørnstad osv.

Dette er en veldig enkel modell, men den kan være et utgangspunkt for en foreløpig vurdering. Andre hjelpemidler er fornfunn i området der gården ligger, hvor tunet ligger i terrenget, gravøyser og gravhauger, og funn av gjenstander som kan dateres. Har for eks. en gård en større samling gravhauger tyder det på lang og kontinuerlig bosetting. For eks. Berger med 14 hauger.

Hvis vi bruker disse hjelpemidler i vurderingen av området mellom Lierevja og Smalelva ser vi straks at det der var tidlig bosetting. Gårdene Åser, Heller, Lier, Hol, Berger og Moen er trolig de

første og eldste gårdene i området, men ikke langt etter har vi trolig Egeberg, Greveg, Hvidsten og den forsvunne gården Torshof, som er nevnt i Røde bok. (Åser i Tosebygda er skilt ut fra Åser i Askim.)

Dette stemmer godt med Elizabeth Skjelsvik teori om gårdsdannelsen i Trøgstad. Hun er den arkeolog som trolig kjenner Indre Østfolds forhistorie best, og hun sier at *tyngden av bosettingen i Trøgstad i forhistorisk tid var i Tosebygda og strøket Langseter–Fugli–Bråte*. Hun mener da tyngden av den tidligste, den første, bosettingen.

Funn som bekrefter tidlig bosetting

Ved Oldsaksamlingen er det registrert 5 gravhauger på Heller, men ingen i resten av området mellom Lierevja og Smalelva. Det er heller ikke registrert jordfunn i området, men det er mulig det var to helleristninger på Åser. Arve Østre forteller at da han som ung gutt under pløying veltet opp en torv over et svaberg, så han helt tydelig en helleristning av en fot og noe som lignet en vogn. Han har senere forsøkt å finne igjen ristningene, men uten resultat.

På Hauger var det også helleristninger en gang, men de forsvant da fjellpartiet de var hugget inn i ble sprengt ut i gårdsbrønnen for å fylle den. Geyr Karlsen så i sin barndom disse ristningene på blokkene før de forsvant i brønnen. På s. Nygård er det 22 skålgroper, også en form for helleristninger.

Mangelen på fornminner i Åsermarka og området rundt, er underlig. Hvorfor er det for eks. ikke gravhauger på Åser og i Lierområdet? Mangelen på jordfunn kan muligens forklares med at de ikke er innberettet, og røyser og hauger kan ha blitt oversett under Oldsaksamlingens registreringer i 1960-årene. Hauger og røyser kan også gjennom århundrene blitt slettet i ren uvitenhet om fornminners utseende, eller de kan ha blitt fjernet fordi de lå i veien for gardens drift. Slepning av tømmerstokker over lave gravhauger er for eksempel et effektivt middel for bakeplanering, spesielt hvis det forgår i sommerhalvåret. En annen forklaring på mangelen på gravhauger og røyser kan være at man i denne delen av bygda lenger enn vanlig fortsatte med kremering og flatmarksgraver, graver som vanligvis ikke ble markert.

I Tosebygda er det derimot registrert gravhauger og jordfunn, funn som bekrefter både tidlig og lang og kontinuerlig bosetting. Ifølge Elizabeth Skjelsvik er den eldste bondekulturen karakterisert ved de tykknakkede steinøkser, og en slik er funnet på Hvitstein. Ved Hvitstein var det imidlertid en form for bosetting enda tidligere. Funnet av en meisel, noen småredskaper og avfall etter tilvirkning av flintredskaper i Hvitsteinområdet tyder på at det i steinalderen var en boplass i området.

Edvin Hvidsten forteller også at hans far en gang mellom 1873 og 1880 fant to steinøkser som ble overlatt til en omreisende samler. Selv fant han i 1898 en flintdolk, og i 1920–30 årene ble det funnet en buttnakket og en spissnakket steinøks og noen flintskraper på Hvidsten.

Han beretter også om et mystisk funn i senere tid: «... Under drenering ... støtte man i 80 cm dybde på en menneskekropplignende svart jordklump. Ved senere graving viste det seg at hodet var skilt fra kroppen og anbrakt mellom benene. ... noe lenger ned i hellingen, gjorde man et presis lignende funn. Benene var for begges vedkommende anbrakt mot vest».

På Åser er det funnet ½-delen av ei hakke og et spinnehjul, det er 6 rundhauger på nordre Torp, 1 rundhaug på Solheim under Åser, 6 hauger på Hestehagen og på Berger 14 hauger. Dette er registreringer fra den topografisk/arkeologiske kartleggingen av kommunen 1968–69. Senere er det gjort jordfunn noen steder, blant annet ved vannverkets anlegg.

Torshovet

Elizabeth Skjelsvik hevder det var kultsteder ved Elgetun og Ulltvedt, litt syd for Tosebygda. Elgetun kan avledes av gammelgermansk *ahl*: helligdom, og første ledd i Ulltvet er gudenavnet Ull. Sannsynligvis er disse kultstedene fra oldtiden (før 476 e.Kr.) da man dyrket sine guder i hellige lunder, enten i skogen eller på en høyde. Man mener at på disse helligdommene var gudene symbolisert med trestokker med et utskjært mannshode på toppen, gudestøtter som man stenket blod fra offerdyrene på i de hellige seremonier.

Gårdene Elgetun og Ulltvet med sine kultsteder lå tilsynelatende for avsides til å være kultsteder for mere enn gården hvor de lå, men det stemmer ikke. Gårdene lå til gamle ferdssårer. Elgetun til bronsealderveien mot Øyeren, og Ulltvet til veien fra Morstong over Tveiten og videre mot Båstad.

I vikingtid ble disse kultstedene trolig erstattet med et hov i Tosebygda, viet til bøndernes gud Tor. Det hevdes i Trøgstad at dette hovet sannsynligvis lå på gården Berger, og at det ble etterfulgt av en kirke. Ideen er interessant sett i sammenheng med gårdsnavnet Berger, oldtidsveien mellom Lekum og

Øyeren og misjonshistorien. Berger er et usammensatt naturnavn og det indikerer at gården trolig er den første gård i området, urgården med en mektig bonde eller liten høvding, en interessant person for en misjonær som kom vandrende etter oldtidsveien. Man kjenner fra misjonshistorien at det var slike personer munkene eller prestene forsøkte å overtale til å ta ved den nye kult og bygge en liten kirke, fordi de visste at hvis de tok ved den nye kult, fulgte alle deres folk og allmuen med.

Ifølge folketradisjonen var det hov på Berger, og det underbygger også ideen om kirke. De første kirker, bygget av storbonden på egen grunn, ble ofte lagt der hovet eller kultplassen hadde vært. Ikke bare for å hindre at folk fortsatte å dyrke de hedenske guder, men også fordi kultstedene og hovene gjennom lang tid var blitt faste møtesteder.

Men oldtidsveien, gjennom senere århundrer en av landets viktigste ferdselsårer, datidens E18, som sannsynligvis passerte forbi gården, er også en god indikasjon på kirke. De første kirker lå ofte til ferdselsårene, kanskje mest fordi det var der misjonærene kom vandrende. Lenger ned i elva, på storgården Skog i Skiptvet, tett til ferdselsåren Glomma, trolig ved Lekum, og sikkert ved Slitu, lå det tidlige kirker, kanskje så tidlige at det var misjonskirker, og hvorfor da ikke en tidlig kirke også i Tosebygda?

Det er foreslått mange traseer for oldtidsveien, pilegrimstraseen og båttrekket. Jeg skal ikke gå inn på det, jeg har min egen oppfatning, og vil lett komme til å fornærme noen med å hevde den. Men gjennom Tosebygda kan det trolig ikke være tvil om hvor denne traseen gikk. Kirketradisjonen plasserer helt sikkert pilegrimsveien forbi Berger hvis det lå en kirke der. Pilegrimene skulle nemlig innom alle kirker de passerte.

Men vi må ta med et lite kanskje. I Røde bok fra 1401 er det nemlig nevnt en forsvunnet gård i Tosebygda, – Torshof. Navnet indikerer at det var på denne gården hovet lå, og som da også ferdselsåren trolig passerte. Men hvor lå gården Torshof? I Røde Bok eller hos Rygh er dette spørsmål verken nevnt eller forsøkt besvart. Vi må trolig være fornøyd bare med at navnet underbygger tradisjonens beretning om hov i Tosebygda.

Sandholmen

Ned for Nordhytta finner du Sandholmen. Forklaringen på navnet er kanskje at en sandodde var synlig over vann ut for odden før oppdemningene. Men det er mer enn navnet som er underlig ved dette stedet. Spredd rundt på odden er det noen tallerkenformede fordypninger som ikke er skikkelig forklart. Geologene har imidlertid i fjellheimen funnet noen formasjoner som ligner disse og «steinleggingene» ut for Lagnestangen, og forklarer dem som naturfenomener skapt av is og vann. Det er også foreslått at de steinsatte fordypningene på holmen er rester av steinalderboplasser, og så lenge de ikke er arkeologisk undersøkt bør begge muligheter holdes åpne.

I strandkanten på holmen er det fint å ta kafferasten, spesielt hvis du er der tidlig i kveldingen. Rolig og stilt renner elva forbi nedover mot Halfredsøya, som ligger omtrent der Halfredsfossen buldret før oppdemningene. Rett ut for odden var det også en foss, Skråperudfoss, som også forsvant i oppdemningene. Noen hundre meter nord lenger nord lå Wittenbergbrua.

Brua ved Wittenberg

Sundtollen ved Onstadsund ble av mange betraktet som en urimelig utgift for innbyggeren, og det ble stilt krav til staten om bru over Glomma. Amtmannen i Østfold var en av de som sto bak kravet, og i 1831 ba han veginspektør Dahlin om å utrede muligheten for å bygge bru nedenfor eller ovenfor Onstadsund. Året etter ble ingeniør-kaptein Garben bedt om å utarbeide overslag for bru av jern ved Fossumfossen og trebru ved Wittenberg.

Overslaget for bru ved Fossum lød på 14848 spesiedaler, og for Wittenbergbrua på 3261 Spd. Omregnet til 1990-kroner er det henholdsvis ca. 35 og 7 millioner kroner.

Bruplanene passet ikke for de som drev fergetrafikken ved Onstadsund, og til amtstinget i 1838 tilbød eierne av fergetrafikken å bygge bru like ovenfor Onstadsund, mot rett til å kreve inn bompenger. Sundeiernes bru plan ble frarådet av veginspektør Michelet, og diskusjonen om bru over Glomma ble siden en årlig gjentakelse i amtstinget.

Til slutt tok Hans Kåtorp saken i egne hender og bygget privat bru ved Wittenberg. Det var en tømmerkonstruksjon som ble tatt i en flom i 1850, sammen med eieren og to mann til. (En kar i Spydeberg fortalte for noen år siden at det senere ble montert en hengebru det trebrua sto tidligere, og at han hadde gått over den.)

Det har vært flere overfartsteder i området ovenfor Solbergfossen. På et gammelt kart finner vi markert overfartsted ved Kastet, folketradisjonen beretter om overfart ved Skråperud, og en gammel dame i Enebakk har fortalt at det var overfart ned for Flateby. Som før nevnt henviser også Chr. Fredrik i brevet til Heggermann til et overfartsted i Mørkfossområdet.

Vardeåsen

Navnet Vardeåsen har sin opprinnelse i at det en gang i tiden var en varde der. Hvor langt tilbake og frem i tid er ikke kjent, men iflg. Jegerkorpsets kart fra 1799 var det på den tiden en varde i beredskap på åstoppen. Navnet på åsen har vekslet gjennom tiden. Den er også kalt Åslandsåsen, og på et opptrykk i 1954 av et eldre kart heter den Lieråsen. Høyden på åsen på et oppgradert militærkart og på et udatert kart fra første halvdel av 1900-årene, er oppgitt til 267 m, men i forbindelse med oppføringen av det nye utsiktstårnet i 1998 ble høyden ved flymåling fastsatt til 236 m.o.h. Vi må anta at det er den riktige høyden.

I mange år bakover har det vært utsiktstårn på Vardeåsen. Det siste tårnet var imidlertid etter hvert blitt så falleferdig at det var farlig å benytte det. En gruppe personer dannet derfor en «nytt tårn komité», og bestemte seg for å gjøre noe med dette. Det var Svein Greaker, Glør Wandug Iversen, Arne Kristian Garseg, Tor Sæther og Steinar Heller, som også førte opp tårnet. 14-6-1998 kunne gruppen invitere interesserte turgåere opp til et nytt og sikkert utsiktsplatå, ca.12 m over åstoppen. Dette er Askims høyeste punkt over havet.

Slag på Eid

Snorre beretter at Halvdan Svarte under et gjestebud i Vingulmark ble angrepet av Hysing, Helsing og Hake, sønnene av Gandalv som var konge over halve Vingulmark. (Eid var en del av Vingulmark.) Halvdan og hans folk var underlegne i antall, og måtte flykte. Men Halvdan samlet en større hær og dro tilbake og lette etter Gandalvsønnene. Han fant dem på Eid, holdt slag med dem og vant, sier Snorre. Det opplyses ikke hvor Gandalvsønnene oppholdt seg da Halvdan fant dem, og vi vet derfor ikke hvor slaget sto. Vi må imidlertid kunne anta at disse kongssønnene ikke tok opphold hvor som helst. Sannsynligvis var de på en av de større gårdene i Eid, kanskje på en gård tilknyttet et kultsted?

Sagn

Det er kjent to sagn fra området, begge med tilknytning til Åsermarka. Jutulsagnet beretter at da steinkirken i Askim ble bygget (ca. 1180-82) ble Jutulen i Åsermarka så arg at han kastet en stor stein i retning kirken for å stoppe denne utidige byggingen. Men Jutulen hadde nok overvurdert sine krefter for steinen kom ikke lenger enn ned på et jorde på Heller, hvor den lå til langt inn i vår tid. Per Heller forteller at den i senere tid er fjernet fra jordet, men han vet ikke sikkert hvor den ble lagt.

Selv om et annet lignende sagn ikke har noen tilknytning til Åsermark/Tosebygda, er det interessant å ta det med for å bevare det skriftlig for ettertiden. Det handler om en Jutul i åsene ved Mysen som også mislikte kirkebyggingen i Askim. Han kastet også en stein mot kirken, men han rakk heller ikke fram med steinen, den havnet på et jorde på Sekkelsten. Det heter at steinen var stor som ei husmannsstue, og at da jernbanen ble bygget ble den sprengt i passende biter og brukt som fyllmasse i jernbanetraseen.

Det mest interessante sagnet er vel det om datteren til borgherren på Valdisholm som forsvant i Åsermarka. Vi har hatt bare en borgherre på Valdisholm, Arnbjørn Jonsson, og det må da ha vært hans datter. Sagnet ble fortalt av Henry Lier til Henrik Auten/ Per Hansen under deres innsamling av gamle stedsnavn i Askim. For et par år siden ble jeg av idrettsforeningens orienteringsgruppe bedt om å skaffe orienteringstavler til noen steder i Åsermarka, og lage tekster til disse. Dette ble ordnet ved at kommunen bekostet tavler, jeg laget tekster, Per Henning Graff laminerte tekstene og tavlene ble satt opp av orienteringsgruppa. Tavlen med sagnet om borgherrens datter står i dag i «Brudeskaret».

Brudeskaret

Navnet «Brudeskaret» har sin opprinnelse i et gammelt sagn som for mange år siden ble berettet av Henrik Lier, født 1891, død 1974.

Hovedpersonen i sagnet er en datter av borgherren på Valdisholm i Glomma. Denne borgherren må være Arnbjørn Jonsen, det er nemlig ikke kjent noen annen borgherre på øya. Han var landets fremste lendemann i første halvdel av 1200-årene.

Sagnet beretter at borgherren på Valdisholm hadde lovet bort datteren til en høvdingsønn på Romerike. Datteren var meget i mot dette, hun hadde nemlig en annen kjær, men han var av ringere byrd enn henne, og ble derfor ikke godtatt.

Datteren, med et stort følge, ble allikevel sendt nordover for å giftes med høvdingsønnen. Ifølge sagnet må de ha fulgt en ferdselsåre som gikk gjennom Åsermarka, i retning Øyeren. Sagnet sier at «de reiste over Eid til disse sjøer», det vil si til de myrene vi i dag finner i Åsermarka.

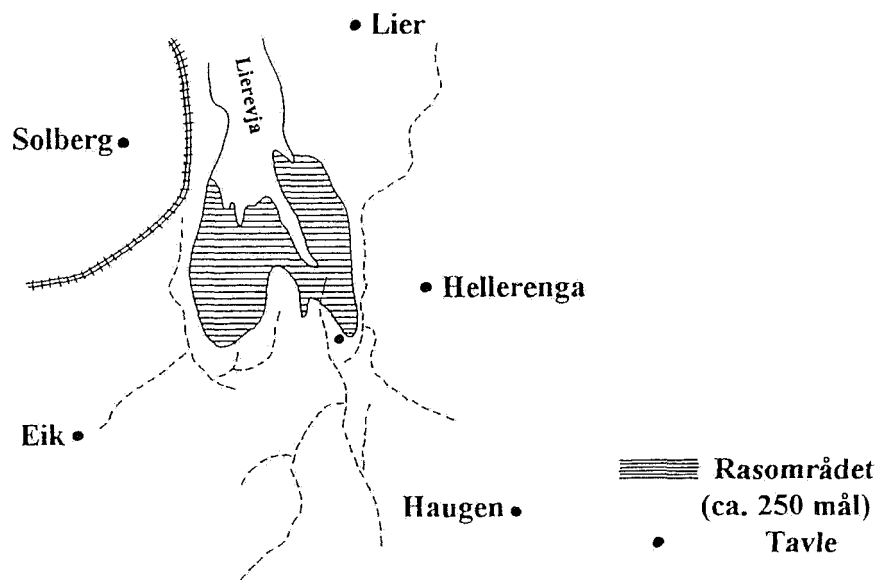
Videre heter det at da de kom til «den første sjøen» var det kveld, og de slo leir like ved det skaret som siden er kalt «Brudeskaret». Da reisefølget våknet neste morgen var borgherrens datter forsvunnet, og man trodde hun i løpet av natten var bergtatt. Reisefølget dro derfor ikke videre, men vendte tilbake for å meddele den tragiske hendelse til hennes far, borgherren.

Det heter at borgherrens datter senere var blitt sett som bondekone på en stor gård i Høland, og sagnet avsluttes med at hun antagelig var røvet om natten av sin egen utkårede, den mann hun ville ha til ektemann framfor den av faren utpekte høvdingsønn på Romerike.

I folketradisjonen kalles stedet i Åsermarka hvor den bortlovede brud forsvant, for «Brudeskaret».

(Noen av de nåværende myrer og moser, er gjengrodde tjern)

Leireraset mellom Lier og Eik i 1813

Martin Solbergs beretning om raset:

En interessant forandring i jordoverflaten foregikk omkring 1813, idet det gikk et stort leireras mellom Liergårdene og Eik. Der det før var en flate mellom Eik søndre og søndre Lier, ble det etter raset en 40 meter dyp dal. Leirmassene førtes utover Lierevja, ut i Glomma, over denne og inn i bukta ved Tonerud i Spydeberg. I min barndom (f. 1861) så man utover hele evja trær på kryss og tvers i jordmassene i det bekkeleie som var dannet etter raset.

Det fortelles at mannen på Eik, som var på vei fra Lier aftenen før raset, ble forundret over at hesten hans plutselig satte i firsprang. Det viste seg etterpå at det var over den strekningen som raste ut på natten. Plassen Eikshytta ble stående igjen mellom to avdelinger av raset. Fra plassen går nå en tange ut i en skarp spiss midt i dalen.

Det er et gammelt bekkeleie i skråningen på den svære bakken nedenfor Hellerenga. Det er det løp bekken fra Haugen fulgte, og så man nøyere etter så fant man at bekken i flere meters lengde passerte et skråfjell, og det er forklaringen. Bekken hadde her gravet seg ned langs fjellet, oppløst leiren i dypet og dannet en underjordisk innsjø som til slutt tok jordlaget over med seg. Fra skråfjellet kan man følge bekkeleiet til nedenfor Bokås. Særlig tydelig var det nedenfor Hellerenga. Der har bekken gått i svinger med lite fall i et ennå tydelig dalføre, idet det der står igjen en rest på vestsiden av den gamle bekk.

Veien mellom Eik og Solberg går langs kanten av raset. Senere har det rast mer ved veien, og utrasingen har utvidet seg betydelig der hvor Haugnebekken går ned i dalføret. Ca. 1870 raste det ut flere mål jord, og det dannet seg en hel avgrunn.

«Adels»-gårder

Åser

Vi kan ikke kalle Åser adelsgård, men fra 1631 til 1770 var det folk med adelig avstamning som eide og drev gården. **Oluf Iversen** ble 1631 gift til Åser i Askim. Han kom fra Sæter i Båstad hvor det var etterkommere av **adelsslekten Rosensverd** som eide gården. Fra Sæter kan vi bakover følge slekten til s.Moen i Eidsberg, videre over Skjør i Eidsberg til Rosensverdenes hovedsete Østby i Skjeberg, og til adelsmannen **Sjøfar Sigurdsson Rosensverd**. Hans mor var **Birgit Olufsdatter**, datter av **Oluf Torsteinsson Gyllenhorn** til Elingård i Onsøy og hans hustru **Åsa Ulfsdatter**.

Med Åsa begynner det å komme virkelig storfolk inn i anerekken. Hun var nemlig datter av **Ulf Holmgeirsson Lejonbalk** av den svenske adelsslekten Lejonbalk og hans hustru **Cesilia Jonsdatter**. Med Cesilia nærmer vi oss både norsk og svensk kongeætt. Hun var nemlig datter av **Birgitta Knutsdatter** av en svensk kongeætt, **Folkungætten**, og **Jon Haftorsen** som var dattersønn av den norske kongen **Haakon V Magnusson**.

Jon Haftorsen var ridder og riksråd og sønn av **Haftor Jonsen** som også var en mektig person. Han var kongens svigersønn, han satt i kongens råd og var både baron og ridder. Han eide dessuten det enorme Sudreimgodset (Sørum) som omfattet eiendommer både i Norge og i oversjøiske land. Blant annet eide han Borregård og Hafslund. Borregård fikk hans hustru **Agnes** i bryllupsgave av sin far kongen, og på Hafslund finner vi siden deres sønn, den før nevnte ridderen og riksråden Jon Haftorsen.

Nordre Heller

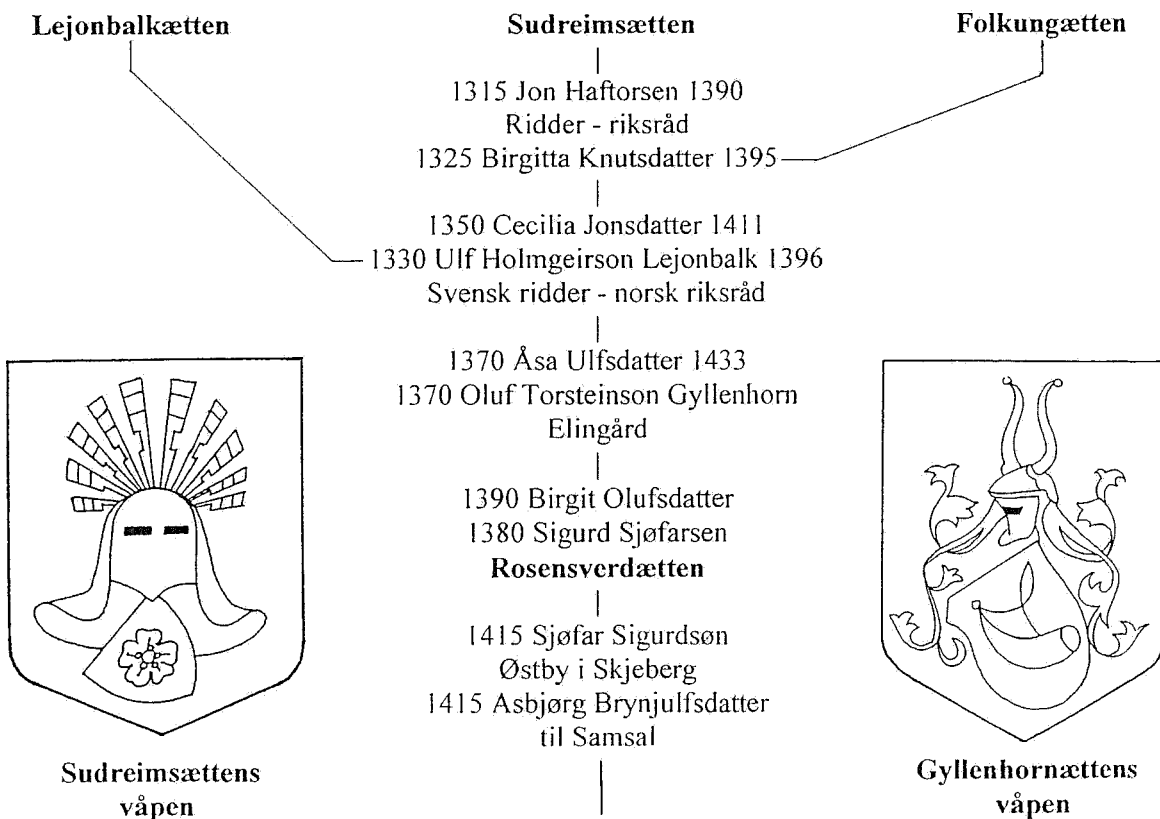
Her var det også Rosensverdetlinger. **Asgaut Eriksen** på Skog i Skiptvet eide N.Heller i første halvparten av 1600-tallet. Han bodde på Skog. Sønnen **Willum** overtok 1625. Han bodde også på Skog. Da han døde 1657 overtok datteren **Rønnow** N.Heller. Tre år etter Rønnows død blir gården solgt til fogden Vendelbo og er ute av Rosensverdætten. **Asgaut** var sønn av **Erik Skog** i Skiptvet. Erik Skog var sønn av **Willum Østby** som døde på Østby i Skjeberg. Østby var Rosensverdenes hovedsete.

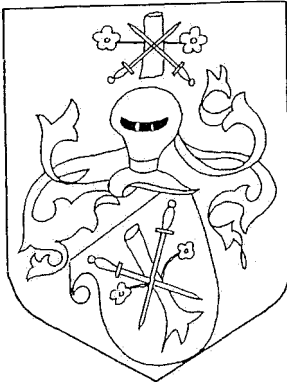
Nordre Lier

1689 arvet Birgitte Gundersdatter N. Lier. Hun var gift med en senere **Asgaut Eriksen** fra Skog i Skiptvet. Denne Asgaut tilhørte også Rosensverdætten gjennom Skog i Skiptvet.

Stamtavle for Rosensverættens etterkommere i Askim

(Solberggrenen)

**Rosensverættens
våpen**

**En mengde personer i Indre Østfold nedstammer
fra en eller flere personer i denne stamtavlen.**

Hjelp til med å lete etter det gamle Askim (Eid)

I en befarung her i Askim med en arkeolog ba han meg om å oppfordre alle gård- og skauieiere i Askim til å melde fra hvis de visste om noe som kunne ligne på et fortidsminne i innmark, utmark og skau på deres gård, og han la til: «Uten hjelp fra lokalkjente folk kan ikke vi arkeologer finne rester av fortiden, og forpliktelsen når det gjelder å få fram bygdas historie hviler derfor først og fremst på de som kjenner bygda».

Jeg har derfor en oppfordring til den enkelte av dere: Vet du om noe spesielt på din gård, i innmark, utmark eller skog, som du har mistanke om kan være et fornminne, si fra. Jeg mener ikke fortrinnsvis til meg, det er flere som forsker i bygdas historie som du kanskje har et nærere forhold til. Hovedsaken er at mistanken om noe spesielt blir avkreftet eller bekreftet, og i tilfelle det siste blir undersøkt før det forsvinner.

De fleste gravhauger og røyser i Askim er vel funnet, men vi har noe annet som er spennende: flatmarksgravene, dyregravene, kullmilene og blåstergropene for jernutvinning. I Viken, som Eid var en del av, opphørte kreming av lik senere enn andre steder i landet. Det betyr at asken og beinrestene etter de aller, aller fleste av våre forfedre i Askim (Eid) ligger i grunne groper i bakken, – i såkalte flatmarksgraver. Disse er i de aller fleste tilfeller ikke markert, men det hendte det ble satt en liten oppreist stein på graven, eller at den ble markert med en liten ring av små steiner. I en befarung i Kråkåsen med konservator Kalhovd påviste han en liten stående jordfast stein i kanten på den store gravhaugen. Det kan være en flatmarksgrav, sa han, spesielt fordi den lå tett inn til den store haugen.

I Kråkåsen fant jeg for 2 år siden bunnlaget av ei lita bronsealderøys under kvist etter siste hugst. Selve røysa, vel en og en halv meter i diameter, var fjernet, sannsynligvis benyttet som sparestein i fundamentet for trafoen til pukkverketen like ved. Under kvisten så jeg skimt av noen steiner, og da jeg ryddet vekk kvisten lå bunnlaget der, klart og tydelig.

Noter ned, eller berett videre også sagn og andre historier dere kjenner. Det er mange som ikke tar sagn og gamle historier på alvor, men det er en feil instilling. En dansk historiker sa en gang at *et sagn kan være en bølge etter en stein som en gang ble kastet i historiens dam, og det er derfor viktig å ta vare på, og undersøke, denne bølgen før den flater ut og forsvinner*. En gang i fremtiden blir det kanskje funnet en opplysning eller gjenstand som bekrefter sagnet eller historien, og hvis da sagnet eller historien er gått ut av minnet, er man like langt.

For tre år siden samlet jeg i et hefte de gamle tradisjonsberetningene om private, små kirker i Askim og Skiptvet. I Skiptvet forteller tradisjonen konkret om 6 private kirker på 6 forskjellige gårder. I Askim er det ikke konkret nevnt kirker, men vi har tre stedsnavn som indikerer kirke. Det er Kirkeholen på Huer, Kirkevollen på Vamli og plassen Kirkerud under Hov.

Jeg ble av fylkeskonservatoren oppfordret til å sende heftet til arkeolog Jan Brendalsmo i Norsk Institutt for Kulturminneforskning på Blindern. Han forsker i stedsnavn som er relatert til kirker, og han skrev tilbake at han foreløbig har funnet arkeologiske rester etter 13 tidlige kirker som ikke er nevnt i dokumenter, kirker som har overlevd kun i folketradisjonen.

Han henviste også til andre tilfeller som var kjent fra før, og jeg ble oppfordret til å lete i Indre Østfold etter kirkerelaterte stedsnavn som for eks. Kjerkejordet, Kjerkeenga, Kjerkevollen, Kjerkeholen, Kirkerud, Kirkeleet, Kirkeåkeren, Kirkeåsen, Kirkebekken, Kirketeigen, Kirkedalen, Kirkestien, Kirkeveien, Kirkebakken osv., og sende over til ham det jeg eventuelt finner slik at han kan få dem med i sin bok om kirker og kirkerelaterte stedsnavn. Det har vist seg ved arkeologiske undersøkelser, skrev han, at slike navn ofte har sin opprinnelse i en liten, tidlig kirke som ikke er nevnt i dokumenter.

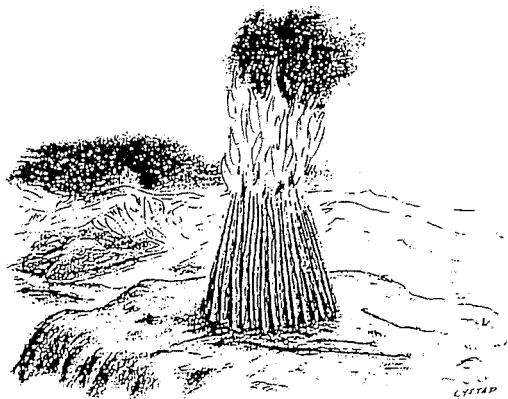
Slike navn blir av menigmann forklart med at kirken eide denne åkeren, denne enga osv. Det stemmer ikke sier Dag Bertelsen, en annen kirkeforsker jeg har kontakt med. Kirken kunne eie en gård, men kirkens eiendomsrett var ikke knyttet til fysisk avgrensede områder av gårder. Denne typen navn har adresserende funksjon, sier Bertelsen. Dvs. når en skulle omtale den åkeren som lå nærmest kirken, var det naturlig å kalle den Kirkeåkeren. Navnet Kjerkejordet på Kjos i Sketve kan derfor være en hentydning til at det lå ei lita kjerke i skauholtet på jordet.

Da min oldefar kjøpte Kjos i 1902, var gården på vel 600 mål, men i tiden for de første små private kirker, 1000- og 1100-årene, trolig mye større, og derfor godt og vel stor nok til en privat kirke.

Kirkestedet Tenor ved Slitu er et godt eksempel på udokumentert kirke, som også var gått ut av folketradisjonen. Da man i 1952 undersøkte arkeologisk restene etter murkirken som sto der en gang, fant man under grunnmuren et brannlag etter en brent trebygning, og to kristne graver. Det ble altså arkeologisk påvist at det før murkiren hadde stått en liten trekirke på stedet, en liten privat trekirke fra før 1200-årene. Kanskje en misjonskirke fra begynnelsen av tusenårene? Ingen dokumenter og ingen

tradisjon forteller om kirken, men den var der, og hvorfor skulle det da ikke være en eller flere slike tidlige kirker i Askim? Kanskje på Kirkevollen på Vammeli, kanskje på Kirkeholen på Huer, kanskje på Kirkerud.

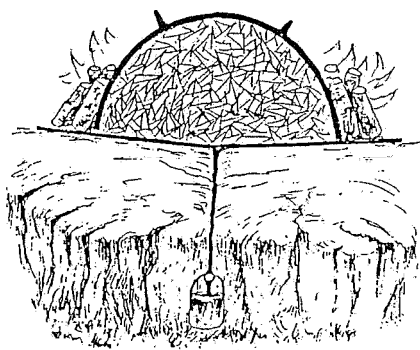
Si derfor fra hvis dere vet om slike navn i bygda, slik at jeg kan rapportere videre til Brendalsmo.

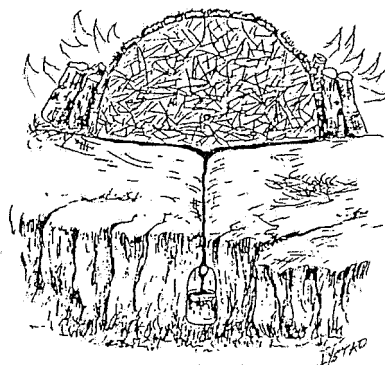
De eldste historiske belegg om vardene er knyttet til Håkon den gode (920-960). I midten av en varde ble det først reist en stokk med høyde på 10 meter eller mer. Rundt denne ble det satt tørre stokker, og utenfor disse et lag med opptenningsmateriale. Ytterst besto vardene av et eller flere lag med reiste stokker som sto tett for å beskytte det indre laget mot fuktighet.

Tjærehjell

KONSTRUKSJON FOR UTVINNING AV TJÆRE

Med gryte på plate

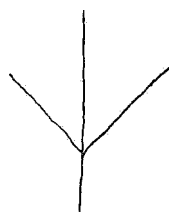

Med torv på fjell

Fremstilling av tjære går tilbake til forhistorisk tid. Fremstillingen foregikk i grøft, på myr, i hjell og i ovn. Det var to typer av de små tjærehjeller: utbrenning av tjære i gryte eller under torv. Der fjellet skrånet brant man rett på dette. På flatt fjell ble det brent på en jemplate eller en flat steinhelle, begge med hull i midten.

Gryta ble fylt med tyrifliser og plassert på plata eller hella med bunnen opp, og rundt gryta ble det stablet brennved. Når veden brant ble flisene i gryta oppvarmet og tjæren i dem frigjort. Den rant gjennom hullet i plata og ned i et spor som var hugd i fjellet. Tjæren fulgte dette sporet til et oppsamlingskar som var plassert lavere enn gryta.

Man kunne også brenne ut tjære uten gryte. Flisene ble da stablet i en haug på plata eller fjellet og dekket med torv eller mose. Utenpå torven eller mosen ble det med brennved bygget opp til et bål som avga nok varme til å drive tjæren ut av flisene under torvlaget.

Se etter slike spor på små fjellhyller når du er ute i skog og mark, kanskje du finner en tjærehjell. Det må ha vært flere enn de to vi kjenner i Askim, på Holene ved Kråkåsen, og i en villahage på Tornerud.

